

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№128

(19165)

2018 чылдың
ноябрь 1
четверг

Хүннүн үнери — 07:35
Ажары — 16:50
Хүн дурту — 09:15

Садар өртээ хостуг 12+

Р-ниң Дээди Хуралында

БАЙДАЛДЫ ӨРТЕКТЕР НАРЫЫДАТКАН

Тыва Республиканың Дээди Хуралының муниципалдыг тургузгарның төлээлекчи органна-ры-биле кады ажылдажылга чөвү-релиниң VI хуралы болуп эрткен. Чаа ТР-ниң хуралдар чөвүрелиниң жигүннери, сумуларның болгаш жууннарның чагырыкчылары, Р-ниң Баштыңының—Чазааның даргазының кожуннарда төлээле-ри, ведомстволарның болгаш ишканаларының ажылдакчылары ирилшен. 2018-2019 чылдарның кышкы сезонунга муниципалдыг тургузгарда белеткелдерниң алгаш бичии уругларның спортун үжүдериниң дугайында ол хуралга талашкан.

ЧЭК-4 башкарылга компаниязы" ТР-үрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң ине директорунун албан-хүлээлгезин үүседип турар Саин Седип 2018-чылдарның кышкы сезонунга муниципалдыг тургузгарда белеткелдин ийинде кыска дыңнадыгны кылган. Зугаар алырга, чедир кылыр үүрмек пдар бар-даа болза, белеткел эки. Р-ниң Дээди Хуралының Энерге-ти, тудуг, транспорт болгаш чурттал-га коммунал ажыл-агый талазы-биле пединиң даргазы Алдын-кыс Конгар эдеринчи илеткелдинге кыска бе-ел бо чылын ниитизи-биле багай деп демдеглээш, кылып чоруткан пдарны бадыткаар документиленни турганында четпестер барын айтып, ментилерниң чамдык хевирлерин тып кылыр, оларны хоойлу-дүрүмнүн иделеринге дүүштүрериниң эргежок ла апарганын чугаалаан.

Республиканың үлетпүр болгаш энер-гика сайыды Роман Кажин-оол сөс аш, муниципалдыг тургузгарда 2018-2019 чылдарның кышкы сезонунга белеткел бо чылын, эрткен чылдарга нээрге, эки болганын демдеглээш, н соңгаар шиитпирлээр ужурулг ай-ыларга доктааган.

Олар дээрге Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл, у кожуннарның электри энергия-биле хандырылгасы болгаш ко-ннарда хөмүр-даш чедирилгези. электри энергиязының талазы-биле у кожунда байдал чогуумчалыг, а е-Хөл биле Мөңгүн-Тайга кожуннарда үреничиг. Мөңгүн-Тайгада 4 дизель-ераторларның бирээзин септээр ажок, артканнарын үргүлчү септеп илдеди турар. Бо кожунга база бир ель-генераторну Барнаулдан садып ан, чоокку үеде ону ук кожунга тур-ттар. Тере-Хөлде база байдал нарын. да дизель-генераторларның бирээзин тээр арга чок. Ынчангаш бо кожуннун ттакчыларын чырык чок арттырбас ш, хемчеглерни ап чорудуп турар. е-Хөл биле Мөңгүн-Тайга кожуннарда да дизель-генераторларны 2019 чылда арын планнаан.

(Уланчызы 2-ги арында).

Дүжүт байырлалы

КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРГЕ АЛДАР

ТР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы Трофим Лиге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол хөрек демдээн тыпсып турары. Шончалай ХОВАЛЫГНЫҢ тырттырган чуруу. Материалды 4-5-ки арыннардан номчуур.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

Чагыдылга-2019

2019 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ ЧАРТЫК ЧЫЛЫНЫҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ ЭРТКЕН ЧАРТЫК ЧЫЛГА ДЕҢНЭЭРГЕ, КӨҢҮС ЧИИК АПАРГАН

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	148,91	446,73	893,46
Бүдүрүлгелер болгаш организациялар	П6860	158,91	476,73	953,46
Редакциядан чагыдарга	-	96	288	576

Эргим эш-өөр! Ынак солунунарны бажыңдан-даа үнмейн, чагыдып алыр чаа арга база тыптып келген. Чүс-чүс километр ыракта чурттап турар чоок кижилеринерге, эштериңерге белек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солунну чагы-дып берип болур силер.

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкннерин төлевирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70, Вайбер: 8-929-358-97-21.

Солунну чиик өртекке чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

ТР-ниң Дээди Хуралында

БАЙДАЛДЫ ӨРТЕКТЕР
НАРЫЫДАТКАН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Кожууннарда чылыг-энергетика ажил-агыйларына машина-техника, дериг-херексел садып ап тура, эки билиглиг, арга-дуржулгалыг специалистер-биле сүмележириниң чугулазын Роман Кажин-оол сагындырган. Чижээлээрге, Мөңгүн-Тайгада ЯМЗ маркалыг дизель-генераторларның ажилдаар курлавыры эвээш, 1 чыл хире ажыглаан соонда септелге херек апаар деп ол чугаалаан.

Дизель-генераторларны кывар чүүл-биле хандыраары бо кыжын бергедээрин база Роман Кажин-оол сагындырган. Ооң кол чылдагааны — дизель кывар чүүлүнүн өртээниң бо чылын 16 хуу улгатканы. Нефть продуктуларының өрттөн күрүнө өйлөвейн турарының хараазында оларның кыдыг-кызыгаар чок өзүп турары ындында-ла берге байдалды улам нарыыдады берген. Кывар-чаар чүүлдерге субсидия кылдыр кээр 43 сая рубльди федералдыг төптен манап турар, бо чылдың төнчүзүңгө чедир 60 муң сая хире рубльди республика бюджетинден кывар-чүүлдер садып алырынга үндүрер.

Кожууннарда хөмүр-даш чедирилгези бо чылын чүгээр болган, келир чылын ону февраль, март, орай-ла дизе, май айдан эгелээр деп планнаан.

Чылыг-энергетика комплекзинге күрүнениң болгаш муниципалдыг бүдүрүлгелерни когун үзе дүжүрериниң дугайында шиитпир федералдыг органнардан келгенин сайыт Кажин-оол дыңнаткаш, республикада ындыг бүдүрүлгелерни эде организастаар талазы-биле ажилдарны эгелээнин, ында ажилдап турар кижилер ажил чок арпазынче сагыш салырын ол сүмелзэн.

Муниципалдыг тургузулгаларда чылыг-энергетика төптеринде ажилдап турар специалистерниң мергежилдин бедидерин база сайыт саналдаан. Оларның билиг-мергежили куду, ажылынга харылзаа чок болганының чылдагааны-биле чылыдылга системаларының белеткели багай шынарлыг, одалга сезону эгелээри билек, үрелиштинер болуп турар таварылгалар барын ол чугаалаан. Одалга төптерин, чылыдылга болгаш изиг-соок суг системаларының септелгезинге чүгле лицензиялыг кылган ажылы дээш магадайдалды бээр бүдүрүлгелерни хаара тударын Роман Кажин-оол дыңнаткан.

Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды Роман Кажин-оолдун тайылбыр чугаазы болгаш аңаа салган айтырылгаларга харыылар-биле 2018-2019 чылдарның кышкы сезонунга муниципалдыг тургузулгаларда белеткелдер дугайында хуралдың хүн айтыры адалгалган.

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларына бичии уругларның спортун хөгжүдериниң дугайында хүн айтырынга илеткелди ТР-ниң аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле сайыды

Адам Текеев илеткелди кылган. Хуралдың бо хүн айтырынга кол чүүл — Республиканың Культура яамызынга хамааржыр спорт залдарын Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамыга дамчыдып бээр.

Совет үеде культура бажынары биле спорт залдарын кады кылдыр тудуп, оларны спорт-культура төптери деп адап турган. Чаа үеде оларны культура-дыштанылга төптери деп адай берген. 13 кожууннуң культура-дыштанылга төптеринде 27 спорт залы бар. Оларның хей кезии эргижирзэн, септелге херек, а Каа-Хем кожууннуң Кундустуг суурда культура-дыштанылга төвүнүн спорт залының дээвири ойлууп кээп дүшкен. Ол үеде спорт залынга кижилер чок турганы-биле айыыл-халап болбаан. Тожуда Адыр-Кежиг суурда спорт залы база буступ дүжериңиң кырында.

Культура-дыштанылга төптериниң ажылы спорт-биле дорт харылзаа чок болгаш, спорт залдары шоолуг-ла ажылал чок. Бо чылдагаан-биле ол спорт залдарын ТР-ниң Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамыже дамчыдып бээриниң айтыры тургустунуп келген. Сайыт А. Текеевтиң чугаазы-биле алырга, ол спорт залдарын септээш, спорттук массалыг хевирлерин сайзырадыры-биле чергелештир олимпийжи курлавырлар школаларын ажыдып, шыырак спортчуларны белеткеп болур. А олимпийжи курлавырлар школаларын акшаландыраарының дөстери бир аңгы. Культура яамызы база спорт залдарын дамчыдып бээринден чажам дивейн турар.

Баштайгы көрүш-биле бир яамыдан өске яамыга спорт залдарын дамчыдып бээр ындыг-ла нарын эвес хевирлиг. Ынчалза-даа сайгарар айтырылгалар бар дээрзи санал-оналдардан илдең болду. Ол дээрге акшаландырышкындан эгелээш, бедик мергежилдиг тренерлерни көдээ черлерге ажилдадыры, оларны чуртталга бажынары-биле хандыраары дээш оон-даа өске. Нарын айтырылгалар бар-даа болза, көдээде спорт залдарын долузу-биле ажыглаарын спорт болгаш культура яамылары дилеп турары чүүлүдү.

“Чаңгыс демниг Россия” политиктиг партияның “Бичии уруглар спорту” деп партийжи төлөвилелиниң Тыва Республикада башкарыкчызы Александр Санчат төлөвилел-биле шыңгыы ажилдаарынче муниципалдыг тургузулгаларның удуртукчуларын кыйгыргаш, бо төлөвилелдин акшаландырышкыны партийжи дөстөрдөн кээп турарын тайылбырлап, ол дугайында чамдык муниципалдыг тургузулгаларның удуртукчулары билбес болганын чугаалаан.

Тыва Республиканың хуралдар чөвүлелиниң VI хуралы Дээди Хуралдың депутаттарының муниципалдыг тургузулгаларга шыңгыы ажилдааны ажыктыг болганын көргүскөн.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Тыва национал бижик 1930 чылда чогааттылган соонда, тыва литературлуг дыл үениң негелдези-биле база хевирлеттинип эгелзэн. Ол чоннуң бай-байлак, уран-чечен дылынга үндезилеттинген дылдың бедик хевирли болур. «Литературлуг дыл» чүгле чечен чогаалга хамааржыр деп шын эвес билип турар улус база бар. Литературлуг дыл дээрге чоннуң чаңгыс аай негелдеге чагырткан бижимел болгаш аас чугаазының дылы болур.

Тыва литературлуг дылдың тургустунуп, хөгжүп келгениниң, ооң уран-чечен аянының дугайында шинчилелди профессор Ш.Ч. Сат кылган. Ооң тодаратканы-биле, «Литературлуг дыл» — хамыктың мурнунда чурум-чыскаалдыг, нормалыг дыл. Ол нормаларга үннерни, сөстөрни адаар чурумнары, чугааның аялгалары, сөстөрни шын шилип ажыглаары хамааржыр.

Ынчангаш тускай дүрүмнерлиг, чаңгыс аай доктааттылган дылды чамдыкта үрөп, шын эвес ажыглап, кандай домактар тургузуп чугаалаары — тыва чугаа культуразын хажытканы ол болур. Бо талазы-биле ханы сайгарылганы тыва дылдың база бир ховар шинчилекчизи М.Д. Биче-оол «Тыва чугаа культуразы» [2] деп номунда кылган. Ук номда тыва литературлуг дылывыстың доктаамал дүрүмнерин хажыдар чорукту тода чижектер кырынга көргүзүп тургаш, делгереңгей, билдингир кылдыр бижзэн.

Үстүнде адаанывыс эртемденнерниң ажылын үнелеп көрбүшөөн, амгы үеде тыва дылдың эдилекчилериниң чугаа культуразына хамаарыштыр эскерилгелерим-биле силерни таныштырар-дыр мен. Дылдың стилистика, диалектилер (черчер аайы-биле аңгы чугаа) талазы-биле айтырылгаларга доктаавайн, колдуунда-ла домак тургузуунга, сөстөрни шын уткалыг ажыглаарына база шын адалгага хамааржыр, бөдүүн, эң-не кулакка эпчок дыңналыр чижектерни кириейн.

Бир дугаарында, тыва биле орус дылды холуп турарывыс. Ийе, амгы депшилгелиг үеде кандыг-даа дылга арыг чугаалаары берге. Чүге дээрге дыл өскерлип, сайзырап (азы баксырап) турар система-дыр. Орус-даа дылды көөр болзувусса, ооң даштыкы дылдардан (ылаңгыя англи дылдан) үлгерлеп алган сөстери дыка хей. Бистиң дылывыста база ындыг. Бети дизе, мээң бо чүүлүмде безин чеже орус сөс бар-дыр, көрүңер даан. Тыва дылче очулдуртунмас сөстөрни хевээр ажыглаары дылдың хөгжүлдээзиниң бир талазы болгай. А мээң чугаалаксаан чүүлүм оон арай өске. Тыва дылче очулдуруп болур сөстөрни чугаа-

АМГЫ ТЫВА ЧУГАА
КУЛЬТУРАЗЫНГА
ХАМААРЫШТЫР

высче кайы хамаанчок кирип турарывыс элдеп. Чижээлээрге: «Мен позвонила...», «ооң соонда говорю...», «Ты со мной ынчаар чугаалашпа», «Че, соондан приеду» дээн хевирлиг чугаалар хей. Оода-ла мындыг таварылгаларда бөдүүн домак иштинге (тускай, очулдуртунмас сөстер чокта) арыг чугаалап болур эвес-пе? Шак мындыг чугааны, элдеп чүве, колдуунда херээжен улустан, ылаңгыя аныяк уруглардан дыңнап болур. Эр улус аразына мындыг хевирлиг эпчок домак тургузуу дыңналбас боор-дур. Домакты тывалап эгелеп алгаш, тывалап төндүрер, орустап эгелеп алгаш, орустап доозар болза эки.

Ийи дугаарында, сөстөрни шын эвес ажыглап турарывыс. Чижээлээрге, «улус» деп сөстү амгы үеде шупту — улуг-даа улус, аныяк-өскөн-даа «улустар» деп ажыглап турар. «Улус» дээр-ле хөйүнүң саны ышкажыл, а «улустар» дээрге «чоннар» деп сөс-биле демей сөс-түр. Ийи-үш кижиг дугайында «ол улустар», «бо улустарның...» дээр шын эвес. Ам арта «улустар» эвес, «устар» дээр окта шын эвес. «Бис» деп сөс-биле база-ла ындыг. «Бис» дээр-ле хөйүнүң санында сөс-түр, ынчангаш «бистер» дээр албан эвес. (Чогум «бистер» деп сөс литературлуг дылга эптежи берген деп демдегледип каалы.)

Оон өске «ажылдаар» деп сөстү мырыңай чиктиг адаар улус бар: «мен альдап тур мен», «кажан альдаар сен?» — дээр улусту үргүлчү дыңнаар-дыр мен.

«Мээң-биле», «сээң-биле» дээр таварылгаларда «мен-биле», «сен-биле» дээр улус база бар: «Мен-биле чугаалашты» эвес, «Мээң-биле чугаалашты» дээр шын болур.

Чамдык сөстөрниң төнчү кожумаан шын эвес, узадыр адаарлар база бар: «өөрениир», «киржири», «чаартыры», «тардадыр» дээш оон-даа өске. Мооң чылдагааны — төнчүзү узадыр адаттынар чамдык кылыг сөстери-биле демейлеп турарында чадавас (бижири, хынаар, ырлаар...). Ынчалза-даа литературлуг дылда шын адалгазы: «өөренир», «киржири», «чаартыры»...

Оон аңгыда бичии уругларывыс эгезинде «т» биле «д», «п» биле «б» деп ажык эвес үннерлиг сөстөрни шын эвес адап турар. Тыныш-биле адаар үннерни кошкак адаарга, «тос» — «дос» апаар, «пага» — «бага» апаар, «тиилелге» — «диилелге» апаар (ол үннерниң орус адалгазы болуп турар). Ооң кол чылдагааны, мен бодаарымга, чүгле алфавитте тыва үннерниң чедир тодараттынмаанында эвес, а ада-иениң боттарының чугаазының сайзыраңгай эвезинде. Ооң мурнунда, чеже-даа ындыг алфавит-биле өөренип турган болзувусса, ол үннерни (ындыг сөстөрни) шын адап

турган болгай бис. Ажы-төпү тыва дылывысты чүгле школа номнардан өөренип турары ооң база бир чылдагааны бо чадавас. Кандыг-даа дылдар бижири биле адаары демей эвес сөстөр эңдерик дээр бидингир. (Ажы-төлүвүстүн төрө дылынга чугаазы арыг, бер дээшкин чок болуру чүгле ба кылардан эвес, а ада-ие, дергү төрөл база хүрээлелинден хамааржыр болгай.)

Дараазында, санның чү адын шын эвес чугаалап турарывыс. Тыва дылда, өске-даа туктуг дылдарда дег, сан адын соонда чүве ады чаңгыс санынга турар: «беш бажы» («беш бажыңар» эвес), «чары ка он аът киришкен» («он атар» эвес). Бо частырылган чылдагааны орус дылда үлгерлээнинде чадавас, ын колдуунда хөйүнүң санынгатур болгай. Оода-ла радио, телевидениеге бо талазы-биле чугаалаарын дилээр-дир мен.

Оон өске чижектерд көрээлиңер. «Даң бажың деп сөс каттыжышкыны утказын сагывайн, меге ажыг турар аныяк-өскөн хей. Чижээлээрге, мынча дээр-дир: «Даң бажыңда, 9 шакта, экзамен жаар мен». А «даң бажы ша хере, даш бажы сарыг-шоо дээрге чаа-ла хүн үнүп ораар (чайын болза 5-6 шак) болгай»

Оон аңгыда «ындыг бол дээриниң орнунга, кандыг-даа таварылгаларда «ынчаар болза» дээр улус мырыңай кеве Чижээлээрге, ийи кижиг аразы да чугаа: «Бөгүн кээп шыдаа тыр мен» — «Ынчаар болз эртен эрте кээр сен». А «ынча болза» деп сөс каттыжышкыны тодаргай таварылгалар — бир кижиниң кылдыныны соонда ажыглаттынар. Чижээлээрге: «Бо оол тенектенип туруп бедди» — «Ынчаар болза, шыңгы чугаалажыр апаар». А «ынча болза» деп сөс каттыжышкыны чугаага удаа-дараа кире болгай.

Өк-биле адаар үннерли сөстөрни (фарингализация) амгы үеде шуут ылгап шыдавас, канчаар-даа чугаалап улус, ылаңгыя аныяктар, хей Чаңгыс көскү чижектер кириейн: «колдуунда» деп «хө кезиинде» дээн уткалыг сөстү «колдуунда» (адаттынар «коьлдуунда») «колдук адаа» дээн уткалыг сөс-биле солуп турары эпчок дыңналыр. Оон-даа өске хей-ле чижектерни кирип болур.

Ынчангаш төрзөн дылывыста чугаавыс шын, чараш болуру дээш, дылывысты хумагаллап, частырылларывысты араавыста сайгаржып, сүмележип болур кылдыр, ТГШИ-ниң арныгы (сайт) «Тыва дыл, тыва чугаа» деп эгеден ажыдып алырың сүмелээр-дир мен.

Людмила МИХИЛ, филология эртемнериниң кандидаты, ТГШИ-ниң эртем секретары.

Тыва дыл хүнүнге

БҮЗҮРЕЛ УЛУГ

Төрзэн дылды школа программасындан ужулгаш, факультатив хевиринге өөредириниң дугайында айтырыгны Тываның дыл болгаш төрзэн чогаал башкылары канчаар-даа аажок улуг дүвүрээзин болгаш сагыш-сеткилдин хөлзээшкини-биле хүлээп алган. Мен ааза башкыларга сеткилимниң ханызындан каттыжып тур мен.

Ол чүгле тыва звес, бүгү Россияда өске-даа национал дилдердиң школаларда тургустунуп келген чидиг айтырыг тур. Үстүкү черлерден адаанда эрге-чагырга черлеринге адаашкынныг айтышкын болган деп бодум амы-хууда аар санаар кижидир мен. Бир звес бо кажар хуулгаазын-лыттар болзувусса, бистер, тывалар, буураашкынныг үнчө киргенивис ол звесле.

Тыва дилывыс өндүр болгаш чоргаар. Өске омак-сөөк улус-ны бодунче чыыра тыртыптар сорунза дег дүлгээзинниг түг, онзагай чараш дыл. Кайда, чүдө Европа чурттарындан, Африка, Япониядан албан-биле чедип келген аалчылар ин тыва дылды сонугурап, өөренип алгаш, бистиң республикада чурттап артып каап турарын база билер бис.

Америк омак-сөөк күдээвис Шон Куирк тыва дылды үнелеп, дүлөп көргөш, кыска хуусаа дургузунда өөренип алгаш, үнүң төрзэн дилы-биле бир дөмей хостуг чугаалаар апар. Сцена кырынга үнүп келгенде, тыва дылга оюн-баштак, чер-мерген чугаазы-биле залда олурган көрүкчүлери өөртүп едиптер концерт башкарыкчызы болгай. Хөөмейжилериниң көргүзүүнүг келген чон сагыш-сеткили бедик көдүрлүүш-түг, улуг өөрүшкүлүг тарап чанарлар.

Дыл дээрге делегейде янзы-бүрү язы-сөөк чоннарның азында харылзажырының чепсээ — деп, И.В. Сталин чонга талап чораан. Делегейде хөй-ле омак-сөөк чоннарның эрн дилы дег эргим чүве кайда-даа чок. Тывалар каргыраа, ыт-хөөмейивисти чер-делегейге сайзырадып чоруурувус а-ла төрзэн тыва дилывыстың ачызы, ооң күжү-дүр.

Күрүне Думазында тыва чон, ооң келир үези дээш ажилдап ар депутаттарывыс төрзэн тыва дилывысты мурнунда таш, школа программасынче кирип, өөредирин чедип ар дээрзинге бүзүрел улуг.

Серен БЮРБЮ.

Республикага Тыва дыл хүнүн 3 чыл бурунгаар демдег-леп эгелзэн. Оон бээр чыл са-нында тыва дылга тураскаат-кан янзы-бүрү хемчеглерни эрттирери чаңчыл болган. Бо чылын Тыва Чазактың айтышкыны-биле октябрь айны Тыва дыл айы кылдыр чарлаан.

Национал школа хөгжүдөр институттун эртем ажилдакчыла-ры, методистери, Кызыл хоорайның 9 дугаар гимназиязының, Тыва дыл болгаш чогаал башкыларының ассоциациязының бөлүк башкы-лары октябрь айда тыва чоннуң дилын, культуразын непередир сорулга-биле, кожууннарже “Үш ыдык” деп культура чырыдыш-кынныг үнүшкүннерни кылган.

Национал школа хөгжүдөр институттун директору Татьяна Эренчинованың дыңнатканы-биле эртемденнерниң болгаш башкыларның чогадыкчы бөлүү октябрь 12-де Улуг-Хем кожууннун Айлиг-Хем сумузунга четкенер. Сумунуң Культура бажыңыга Улуг-Хем кожууннун тыва дыл, чогаал башкыларына болгаш тус черниң чурттакчы чонунга фило-логия эртемнериниң кандидаты Екатерина Чамзырын “Чаңгыс чон — үш аңгы салым-чол” (Делегейде тывалар дугайында), ТР-ниң Улустуң башкызы Валентина Дөмүр-оол “Өлчөй кежиктиг төрзэн дилым” деп лекцияларны номчаан.

ҮШ ЫДЫК

“Алаш болгаш Хемчик” деп кинонун таныштырылганын эйлиг-хемчилер улуг сонугурап-биле көргөннер. Ол ышкаш көдээ школаларга ажык кичээлдерни эрттиргеннер. 7 класстарга “Бокту-Кириш, Бора-Шээлей” деп тоолда илби-шидиниң сюжетке ролү” деп кичээлди, 5 класстарга хореография кичээлинге “Тыва самның элементилери”, “5 класска тыва улустуң тоолдарына ажык кичээлдер” деп практик-тиг кичээлди база “Эге школага кичээлден дашкаар ажилдарны организаастаары” деп мастер-классты эрттирген.

Ол-ла хүн чогадыкчы бөлүк Ийи-Тал сумузунда чаа ажит-тыгган аграр-интернатка ажи-лын уламчылаан. Туранның №2 школының тыва дыл болгаш чогаал башкылары 8 класстарга “А. Даржай “Авамга”, 7 класстарга “Маадырлыг тоолдарның уран-чечени”, 5 класстарга “Фразеоло-гизмнер” деп ажык кичээлдерни база 2-ги классчыларга “Тоол терапиязы” деп психологтук кичээлди чоруткан. Кызылдың 9 дугаар гимназиязының баш-кылары ажык кичээлдер, мас-тер-класстарны көргүспүшөөн, арга-дуржулгазын солукканнар. Ылаңгыя 9 дугаар гимназияда театр бөлгүмүн чорудуп турар, РФ-тиң алдарлыг артизи Анзат Кууларның театр уран чүүлүн

таныштырган кичээли дыка со-лун, чедимчелиг болган.

Октябрь 19-та бо-ла бөлүк Чаа-Хөл кожууннун Чаа-Хөл болгаш Шаңчы сумуларына четкенер. Шаңчының тускай школынага ажык кичээлдерни болгаш мастер-класстарны организаастааннар. Школаның башкылары методиктиг дузаны алганына өөрүп четтир-генин илереткеннер. Чаа-Хөлдүн Культура бажыңына тыва дыл, чогаал, музыка, хореография баш-кылары база тус черниң чурттакчы чону аалчыларның лекциялары, илеткелдери-биле таныжар база Тываның Улустуң хөөмейжизи Мөңгүн-оол Ондарның онзагай хөөмей-сыгыдын дыңнаар ар-галыг болганнар. Чаа-хөлчүлөр аалчыларын кожууннун онзагай чараш, төөгүлүг черлеринче че-диргеннер.

Октябрь 26-да шак-ла мындыг үнүшкүннү Каа-Хем кожуунга база организаастаан. Ол ышкаш Национал школа хөгжүдөр инсти-тут октябрь айда республиканың албан черлеринге тыва дыл дик-тантаыларын база организаастаан. Эрткен чылдан тура Тыва дыл хүнүнге тураскаадып, “Үш ыдык” деп солунну үндүрүп эгелзэннер. Ында тыва дыл, чогаал дугайында база тыва чоннуң ажил-амыдыра-лын чырыдып турар.

Алдынай СОЯН.

ӨГБЕЛЕРНИҢ ЫДЫК ЧАГЫ

(Тыва тоол болгаш кижизидилге)

(Уланчызы. Эгези № 126, 127 “Шында”).

Тыва тоолдун национал онзагай шы-мифологтук база овуузуунуң овор-лор, бурунгу езу-чаңчылдар болгаш а-даа мотивтерде эң-не бурунгу хе-лери-биле илереттинген бооп турар. Эз, овуузуунуң тоолдар (трикстерские) деп адаар, өске-даа улустарда а бар, тоолдарны эртемденнер мын-р шинчилзэн: тенеке, мугулай, мегечи, ар, овуузуунуң овор-хевирлерде меге-жып эртериниң дугайында көжүргөн аны ойзу көргүскен чажырттыг мер-угаан илереттинген. Ындыг тоолдар ижээлзэрге, «Аргалыкты-Күжүлүктү», «Чен-Маанай, Тенек-Тулуң», «Дөң-жүк» дээн кижектиг тыва тоолдар ааржыр. Оларның кижизидилгичи ролю үениң номчукчулары чамдыкта эр билеп, оор, мегечи, каржы-хажагай р-хевирлерниң утказын кыдыра билеп турары шын звес. Ол дээрге тыва лдун эң-не бурунгу үеден келгенин ечилеп турар, хөй көжүргөн уткалыг кеттер болур. Амгы үеде оларның шын азын уругларга таарыштыр тайылбыр-ры чугула.

Тоолдар чоннуң материалдыг амы-ралын көрүнүктелдирген, сагыш-кил культуразының эзз болганда, илерниң чырыткылыг келир үеге үрелин хуулгаазын азы амыдыралчы алар-биле илереткен болгаш, ажи-дун база улуг-даа улустуң ынак чогаал-чыларган. Оларда тыва амыдыралдың үлүг болгаш этнографтыг билиглери игеренгейи-биле илереттинген. Амгы иң уран чүүлүнде, национал байыр-дарында, езу-чаңчылдарында, улусчу нарында, эдилелдеринде ажылап ар билиглериң чиңгизин, тоол үлгелдеринде уран-чечен чурумал-ы-биле амгы амыдыралды шүүштүрүп таш, шынзыдып болур. Чижээлзэрге, тлар кижизидилгезинге дыка ажыктыг, амыдыралывыста ам-даа ажылап тура-выс дыка хөй чүүлдерни өөредип бо-ыт тыва тоолда, куда-дой тыва тоол-хүреш тыва тоолда, айт тыва тоолда,

баг адары тыва тоолда, шыдыраа тыва тоолда, хөөмей-сыгыт тыва тоолда д.о.ө.

Тайбың сеткилди илереткен езу-чаңчылдарны тоолдарда, чижээ, мын-чаар көргүскен: эр кижиниң эдилели бижекке бурунгу улустуң хамаарылгазы ыдыктыг, тоолда ону адаары безин он-загай — «кажан-даа дириг чүвеже углап көрбээн сарыг сыптыг кестик»; тоолда маадырлар өгже кирерде, тайбың сет-кил-биле келгенин илередип, бижээн курундан уштуп азып алыр чаңчылдыг... Азы тоолдарда маадырлар күжүн шенеп, мөөрейлежип тургаш, найыралдажып төрелдежир, чаңгыс иениң эмииниң судун эмген азы чаңгыс савадан чөм ишкен кижилер алышкы алаар д.о.ө. Бурунгу кижилерниң бойдуска хамаарылгазын, аңаа хумагалыын, ооң кежиин өйлеп алырын, бодун бойдустан төлү кылдыр көөрүн тоолда кирген дараазында са-гылга-хоруглар илередип турар: «өл ыаш кеспес», «ыаш көзөрдө, тараа чажар», «суг бажы хирлендирбес», «чаш төлдүг аң атпас» д.о.ө.

Чоннуң амыдыралына үндезилет-тинген байлак дуржулгазын, ооң чүдүлгө-сүзүлгелдерин сиңирген материалдыг культуразын тоолдарда ханы уткалыг утка-демдектерни (символиканы) дам-чыштыр көргүскен. Ол утка-демдектер-ни; өңнерни, саннарны аянаштырып, уран чечен аргалар кылдыр ажылааны уругларның эстетиктиг кижизидилгезин-ге улуг ролду ойнап турар. Бир тала-зында, овор-хевирлерни диригжидип, өске талазында, дылды жаастап турар уран-чечен аргалар тоолдарда, ылаңгыя маадырлыг, хуулгаазын тоолдарда, хөй ажыглаттыгган. Оларга бурунгу билиг-лерге үндезилеттинген деңнелгелер (ме-тафоралар), хөөредиглер (гипербоалар), доктаамал тодарадылгалар (эпитеттер), үлгөргө домактар болгаш чечен сөстөр хамааржыр.

5. Хем көлдейбес,

чон чолдайбас

Чоннуң мерген сөзүн дыңнааш, номнар номчааш,

Чогул байлаан, эртинелииң билдим, дилым...

/А. Даржайның «Тыва дилым» деп шүлүүндөн үзүндү/

Тыва тоолду өөредип, тоол ыдар чаңчылды эгидип, уруглар кижизидил-гезинге ажылаарда, бир дугаарында, тоолдун чиңгине сөзүлгелдери, үн бижи-дилгелери болгаш ону шинчилзэн ажил-дар эргежок чугула.

Хөй салгалдарның төлзэлери — тоол-чулар, тыва аас чогаалының чыыкчы-лары, шинчилекчилериниң кылган ажи-лының ачызында ТГТШИ-ниң Эртем архивинде, парлаан номнарда база аудио, видеокассеталарда тыва тоол ка-дагалаттынып арткан. Оларның аттарын бөгүн тыва дылдың тоолга тураскааткан байырлалында адаары — оларга улуг хүндүткелдин демдээ. Шүптүзүн адаар болза, саны дыка хөй. Ынчангаш чүгле баштайгыларның аттарын адап каалы. Ол болза тоолчулар: Баазаңай Түлүш, Чанчы-Хөө Ооржак, Маңнай Ооржак, Самбуу Саая, Шожал Сүрүңмаа, Тевек-Кежеге Монгуш, Хүргүл-оол Монгуш д.о.ө; чыыкчылар: Г. Потанин, Н. Катанов, В.Радлов, Ф. Кон, Л. Чадамба, М. Идам-Сүрүң, А. Калзан, О. Дарыма, М. Хадаха-нз, Ч.Куулар д.о.ө; тоол шинчилекчилери: С. Сарыг-оол, И. Вчерашняя, Л. Гребнев, Д. Куулар, Э. Таубе д.о.ө.

Тыва улустуң үндезин культуразын, ооң иштинде тоолду, шинчилээрине-ге, уруглар кижизидилгезинге ажы-лаарына хереглээр ийи кол чугула үндезин-барымдаалар бар: 1) бурунгу өгбелеривистиң мерген угааны сиңген тыва дилывыс; мифология, фольклор, хам алгыштарының сөзүлгелдери; чоннуң бурунгу чүдүлгелери база делегей чер-гелиг шажыннар; 2) эртемниң күжү-биле кадагалаттыгган амгы үениң билигле-ри, бижимел барымдаалары: тыва аас чогаалы, тыва тоолдар амгы үеде ийи серияда парлаттынып турар — «Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк улустарының аас чогаалының тураскаалдары» деп 60 томнуг ийи дылда академиктиг серияда 3 тыва том; «Аас чогаал тураскаалда-

ры» деп национал серияда 31 чыынды чырыкче үнген.

Тыва тоолдун очулгалары орус, не-мец, англи, түрк, моол дылдарга үнген болгаш ниити эртем курлавырынче база кирип турар.

Тываның тоолчуларының болгаш ыраажыларының тос следун институттун организаастап эрттиргени — чон-биле харылзааны дорт тударына, аас чогаалының амыдыралда канчаар када-галаттыгганын, канчаар өскөрлүп тура-рын шинчилээрине эргежок чугула хем-чег бооп турар. Тыва тоол талазы-биле монографиялар бижиттинип, шинчилел ажилдары ам-даа үргүлчүлөп турар.

Тыва аас чогаалын чыыр экспедиция-ларның кызыгаары алгаан. Тывадан аңгыда, Моолда, Кыдатта чурттап турар тывалар-биле ажилдаан ТГТШИ-ниң экспедицияларының түңнели-биле үш номнун бирээзи «Мөңгүн дагша» деп ат-биле чырыкче үнген, ийизи акшалан-дырышкынны манап турар.

Тываның фольклористери республи-ка, регион, бүгү Россия база делегей чер-гелиг эртем конференцияларына кирип, илеткелдерни доктаамал кылып турар. Москва, Новосибирск, Горно-Алтайск, Абакан, Улан-Удэ, Якутск, Уфа хоорайла-рга база даштыкы чурттар — Германия, Тур-ция, Индияга конференцияларга кирип, ажилдарын парлаткан. Ылаңгыя чоокку чылдарда Моолга, Кыдатка, Кыргыстанга бооп турар делегей эпостары «Гэсэрге», «Джангарга», «Манаска» тураскааткан эртем шуулганнарына удаа-дараа ки-рип турарлар. Россияда Саха-Якутияның олонхога тураскааткан хөй чылдарның күрүне программасын маңаа канчап са-гынмас боор. Тыва эртемниң төлзэлери ол чоннарның тоолду кайы хире үнелеп, харын-даа күрүне идеологиязынга чедир ыдыкшыдып турарының херечилери бооп келген. Бо бүгү кады-ажылдажылга тыва тоолдун, тыва эртемниң делегей чергелиг деңнелин база бадыткап турар.

(Уланчылыг).

Зоя САМДАН,

ТГТШИ-ниң литература болгаш аас чогаал секторунун башкарыкчы эртем ажилдакчызы, филология эртемнериниң кандидаты.

Тываның көдээ ишчилеринин ажил-ижинин эң изиг үези төнгөн. Республиканың тараалаң кол чери кылдыр алдаржаан Таңды кожуунун Балгазын суурда Тываның агроулетпүр техникумунун баа-зазынга Көдээ ажил-агый болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүн ажилдакчызының хүнүгө турас-кааткан дүжүт байырлалы октябрь 27-де болуп эрткен.

2018 чылда Тывага ниитизи-биле 33,5 муң гектар шөлге көдээ ажил-агый культураларын тараан. Чаа-Хөл кожуунун Шаңчыда тараа тарылгазы катап эгелзэн. Таңды кожуунда тарылга шөлүн 4,5 катап улгаттырып, 6,7 муң гектар шөлге тараа үрезиннерин чашкан. Таңды кожуун тараа дүжүдү-биле хамыкты мурнаан.

ЯМАЫЛАР-БИЛЕ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

Байырлыг хуралды Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол мал чеминиң белеткелин болгаш дүжүт ажаалдазын түңнөп, көдээниң ажил-ишчилеринге байырын чедирген.

“Тыва тараажылар элбек дүжүттү ажаап алган. Үнүш ажил-агыйлыг Каа-Хем, Бии-Хем, Таңды кожууннар-га чай эгези кааңнаашкынныг болуп, өзүмнер чемиш тыртып эгелзэнде, долу дүжүп, дүжүт ажаалдазының кидин түлүк үезинде өл хар чагза-даа, көргүзүлгери эки болган. Гектардан-на 15 хире центнерни ажаап, тос муң ажыг тонна тараа дүжүдүн алган. Гектардан 30 центнер, харын-даа 44 центнерни алган мурнакчылар бар. Эр хейлер!

Тыва Республиканың Чазаа көдээ ажил-агый техникасын чаартыр ажил-

Дүжүт байырлалы

КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРГЕ АЛДАР

Көдээ ажил-агыйның хоочуннары Эрес-оол Меңгиз-оол, Трофим Ли, Бадарчы Седей, Меңге Кара-Сал.

рээлерин дорт чарар даалганы берген мен. Дүжүт байырлалында чагыкчылар болгаш хандырыкчыларны чыыры чөптүг. Арат кижиге-даа таарымчалыг: бүдүрген бараанын шыгжаар дээш баш аарып турбайн, чаңгыс шак дургузунда

дыка хей кижилерге садып болур. Дүжүттү эки орулгаже хуулдуруп, бот-боттарывысче уткуй базымнарны кылылыңар. Садыглажышкыга бүдүрүкчүлөргө бараанының өртөк-үнези таарымчалыг болуру күзөнчиг. Тывага бүдүрген барааннарның шынары өске регионнар-дан кээп турара аш-чемден эки дээрзин билер бис. Александр Желтухинниң арат ажил-агыйы социал албан черлеринче 12 сая рубльге бүдүрген бараанын чедирген. Эр хей!

Республика 2019 чылда тарылга кампания-зын чорударынга тараа культуразының 5 муң тонна (3 муң тонна сула, 1 муң тонна кызыл-тас база 1 муң тонна арбай) үрезиннерин курлавырда шыгжаан. Төрзэн черивис кызымаккай болгаш чер ажылынга ынак улусту элбек дүжүдү-биле шаңнаан.

2018 чылда 27,3 сая рубльге, “К-744” маркалыг 2 тракторну, тараа ажаар “Полесье 5А” маркалыг 2 база “Вектор” маркалыг 1 комбайннарны, 3 тарылга комплекстерин, чер болбаазырадыр дискилиг 2 агрегатты, 3 тырыкчы-чыкчы техниканы, ногаалар аңгылаар 1 комплексти садып алган. Оон аңгыда

Таңды кожуунун “Заря” агрохолдинг лизинги-биле тараа ажаар “Полесье GS-10” маркалыг 4 комбайнны садып алган. Бо чылын 328,5 тонна минералдыг чемишчилдиге садып алганы дээш, көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлөргө республика бюджетинден субсидияларны берген” – деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

“ЗАРЯ” АГРОХОЛДИНГИДЕ

“Заря” тыва агрохолдингинин ажил-агыйлары бо чылын бедик дүжүттү (кызыл-тас, сула, ак-тараа) алган. Тараа ажаалдазында ыңдыг эки көргүзүг бо чоокку каш он чылдарда туруп көрбээн. Тываның Чазаа тараа ажил-агый угланышкынын деткип, холдингинин садып алган техниказының чартык өртзэн эгиткен. Садып алган 4 чаа белорус комбайннар шакта-ла 10 тонна тарааны ажаар шыдалдыг. Хоочун механизаторлар тонна хире тарааны бастырада, оон мурнунда техника-биле чартык хүн ажилдап кээрин сактып чугаалаар. Чаагай дүжүттү алырынга, чүгле чылыг болгаш чаыстыг чай звес, а ажил-ишке “Заряның” специалистеринин арга-мергежили улуг рольду ойнаан дээрзин Шолбан Кара-оол демдеглээн. Тараажылар чаксы тарылганы эгелээр мурнунда черни дыштандырып, чемишчилдигин шын чорудуп, агротехниктиг хуусааларны база өске-даа хемчеглерни билдиги ажыггаан.

“Заря” агрохолдингинин чер ажил-агыйы тараа культураларын-дан аңгыда, мал сүдүнүн үскүрүн көвүдөдир рапсты база тараан. Удавас саар инектеринин санын ийи катап көвүдөдир. Бо хүнде “Заряның” сүт-бараан фермазы сагган сүдү-биле Тывада эң бедик көргүзүлгү.

БОТТУҢ ХЛЕВИ ЧААГАЙ

Балгазында “Заря” холдингинин тараа шаңыга чедип, машина-техниказын, тараа арыглаар, кургадыр, шыгжаар черлерин, катап тургускан дээрбени, тарааны болбаазырадып турарын сонуургап көрдүвүс. Ийи дугаар хүн ажилдап турар дээрбеге бүдүрген дээди шынарның далганындан чаа быжырган хлевин аалчылар амзаан. Тыва далганның тургузуунда 27-30 хуузу клейковина (ак-тараа, кызыл-тас чижектиг тарааларның үрезининде белоктуг бүдүмел) бар. Ынчангаш далганның шынары тергийн эки болур. Чаа быжырган хлебке өрөмөни

чаггаш, сүттүг шай-биле ижерге, хан-даа чемден артык болганын кижиге чугаалап турду.

Холдингиде тараа шөлдеринин аңгыда, сүт-бараан фермазы, куш фабриказы, эът комбинаты болгаш тыва ажил-агыйы ажилдап турар. 2018 чылда холдингиге эът бүдүрүлгезинин үндезинин тургузар кылдыр 100 баш порфорд уксаалыг инектерни дамчыткан.

1970-1980 чылдарда мындыг чаагай дүжүттү маңаа ажаап ап турганын соонда, Тывага эки дүжүт турбаан “Заря” агрохолдингинин тараа культуразынга сес муң гектар, мал чемини база-ла сес муң гектар шөлдерде ба-чазын үрезинни тарааш, байлак дүжүт алганы бо.

АЪШ-ЧЕМ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Балгазында Тываның агроулетпүр техникумунга тус черниң болгаш чоок кожууннарның бараан бүдүрүкчүлөргө аш-чемин делгээн. Агроулетпүр техникуму хей янзы барааннарны (дууза, ногаа аймаа, ыштаан эът, чаг, холлод, бууза, фрикадельки, голубцы, сүт, бы-так, хлеб кылыглары...) бараалгаткан.

Дүргенден Сергей Шпагин өөн ишти Наталья Прибытко-биле 10 ажы-ары чигирин бараалгаткан. Сергей Николаевичинин кырган-ачазының ады-ары азырап чораан. Чылдың-на олар-ары үгээнден 800 кил ажыг ары чигирин ап турар. Ары чигирин Балгазында Кудрявцевтерниң өг-бүлөзи база делгээн. Балгазының “Земля надежды” Кур-Черниң “Саян даа” көдээ ажил-агый хереллекчилеринин кооперативтери, Кызыл-Арыгдан Юбилей Лойгунун, Өөтк Аяс Тюлюштуң арат ажил-агыйы ногазын, эъттен, сүттен бүдүрген бараан-рын садып сайгарган. Сыын ажил-агый пантокрин, сыын мыйызының ханын бо-гаш кызыл дазыл, алдын дазылды хол-тургаш кылган балъзамнар, далай ду-холаан порошоктар, сыынның мыйыс-рындан чиңгеледир кескен слайстары делгээн. Тываның күрүне университет-көдээ ажил-агый техникуму болгаш ко-жуунунуң хуу сайгарлыкчылары ба-идепкейлиг киришкен.

ШЫЛГАРААННАРГА КҮРҮНЕ ШАҢНАЛДАРЫ

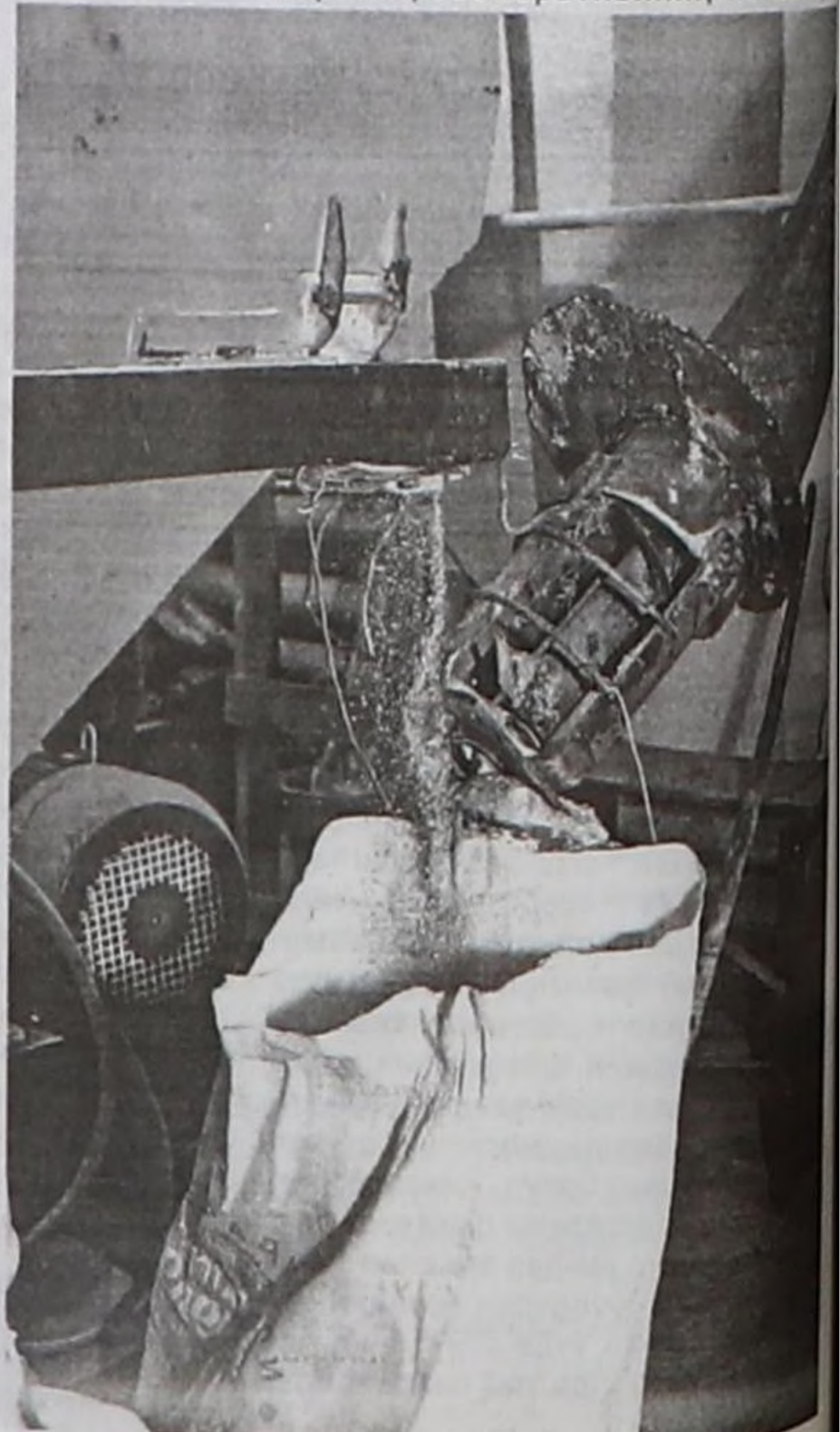
“Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйының алдарлыг ажилдакчызы хүндүлүг атка Кызыл кожуунун “Кара-Хаак” көдээ ажил-агый хереллекчилеринин кооперативинин ногаа ба-

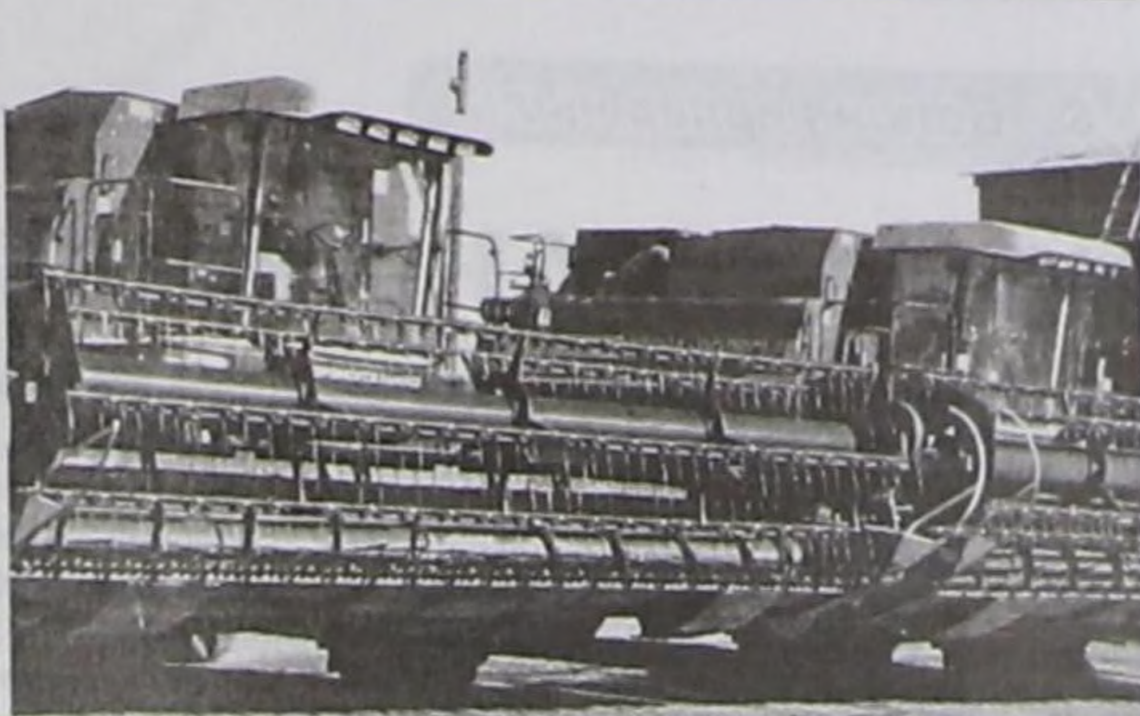

“Идегелдин чери” КБК-ның даргазы Алёна Куулар.

дарны уламчылаан. Сөөлгү үш чылда техниктиг база технологтуг чаартылга чарыгдалынче, күрүне деткимчезинче 48,2 сая рубльди угландырган.

Дүжүттү шыгжап, садыгларже ону кирип, акшалыг садып алыкчыны тывары – бо хүннүн чугула айтыры. Өөрөдиге, социал политика, культура, кадык камгала сайыттарынга тус черниң бүдүрүкчүлөргө-биле кады ажилдаар сорулгалыг хандырылга ке-

ының бригадири Трофим Ли, Тыва-Баштыңының Хүндүлел бижиин-анды кожунуну тараачын-арат-п-агының комбайнер-тракторизи-ролий Санников, Өөрүп четтириш-бижиктеринге "Идегелдин чери" - ажил-агый хереглекчилериниң-еративиниң даргазы Алёна Куулар, "Я" агрохолдингиниң комбайнеру-л Ижи, Барыын-Хемчик кожунунуң-ык сумузунуң хууда дузалал ажил-ының тракторизи Шолбан Ундун-төлептиг болган.

еспубликаның суурларының ара-чарлаттыгын "Огород - өг-бүлөгө

тиришкин бижииктерин тыпсып, өртектер белектерни сөңнээ.

КӨРГҮЗҮГЛЕР БЕДЭЭН

Тываның Көдээ ажил-агый яамызының мурнады боттандылар угланышкыны - тарылга шөлдерин улгаттылары. Ооң-биле чергелештир техника аймаан чаартыр. "Республиканың Чазаа амгы үениң көдээ ажил-агый техникасын са-дып алырынга акшаландырышкыны өстүрүп, чыл санында улуг деткимчени көргүзүп турар. Ийи чыл бурунгаар ол сорулгага 16 сая рубльди үндүргөн болза, 2019 чылдың бюджетинде 40 сая рубльди тускайлаан. Эки техника чер ажилын үе-

жүдер комплекстиг хемчеглерниң чугула кезээ - суг-биле хандырылга. Муници-палдыг эрге-чагыргалар боттарының девискээрлеринде арыктарны, кудуктар-ны, суггарылга системаларын бо чазын септеп-селзэннер. Биче суурларны сайзырадыр төлөвилел-биле 2018 чыл-да Мөңгүн-Тайга кожунунуң Тоолайлыг, Өвүрнүң Саглы, Тес-Хемниң Ү-Шынаа, Эрзинниң Качык база Барыын-Хемчиктиң Хөндөлең суурларда чер адаандан кудук-тарны үндүр каскан.

Эрткен чылга деңнээрге, Тыва 7,7 хуу хөй азы 33,2 муң тонна картофель дүжүдүн алган. Таңды биле Кызыл ко-

мен" - деп, ол ажил-ижин таныштырды. Малчын өг-бүлө чылдың дөрт эргилде-зинде малының бажын өстүрер дээш, кызымаккай ажилдап турарлар. Олар дөрт ажи-төлдүг.

ХООЧУННУҢ СҮМЕЗИ

ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, көдээ ажил-агыйның хоочуну Эрес-оол Меңниг-оол дүжүт байырлалын кожун-га эрттирип турарын чүүлдүгүнүп, суму бүрүзүңгө зыт, сүт аймаа, кат-чимис хүлээп алыр пунктуларны болгаш Ты-вага алгы-кеш эттээр, дүк болбаазы-радыр бүдүрүлгелерни ажидап алыр болза, малчын кижилер бай-шыдалдыг чурттаарының магадылалы улуг дээрзин онзалап демдегледиле. "Одарда малын малдап турар ишчилер хоорай, кожун төвү чедип, бүдүргөн бараанын дужаап турар үези турбас. Ынчангаш оларга таа-рымчалыг байдалды тургузары күзенич. Кожа-хелбээ чыдар Моолдун алгы-кеш, дүктен идик-хеп бүдүрүлгелериниң арга-дуржулгазын өөренип, Тывага ону сайзы-радыры база чугула" - деп чугаалады.

Бо чылын Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем кожуннарның ажил-агыйлары эки көргүзүлгелер болган. Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Улуг-Хем база Бии-Хем кожуннарның арат ажил-агыйлары 1,4 муң тонна мал чиир тарааны ажаап алган.

Делгелгеде аш-чемниң өртээ хоорай өртектеринден шоолуг ылгал чок-даа болза, хурал соонда үнүп келиримге, "арыдыпкан" болду. Көдээ ишчилерге Тыва Үндезин культура төвүнүң болгаш тус кожунунуң тергин дээн артистери аян тудуп, байырлалды улам каастаан.

Дүжүт байырлалының үезинде Кы-зыл хоорайдан, Кызыл, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл, Каа-Хем, Тес-Хем кожуннар-дан кадык камгалап болгаш өөредилге адырының 29 организациязы 12 сая рубльге көдээ ажил-агый продукциязы-биле хандылар планнарны дугуржуп алган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнуң тырттырган
чуруктары.

Севекпиттерниң хөй ажи-төлдүг өг-бүлөзү Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-биле.

га" деп мөөрейниң түңнелдерин-рген. Арыг-Бажы сумузу (Таңды-ун) үшкү черни (65 муң рубль), Кара-сумузу (Кызыл кожун) ийиги черни-гүң рубль), Дерзиг-Аксы сумузу (Каа-кожун) бирги черни (125 муң рубль)-зш, тус-тузунда акша сертификат-ы алган.

Эскүс болгаш ада-иезиниң хайгаа-ы чок арткан уругларны өг-бүлөгө-узарын сайзырадып база уруглар-рап кижизидери-биле боттарының-иптиг үлегерин көргүзүп турары дээш,-нка суурнуң аныктар чөвүлелиниң-газы Сергей Аясович биле өөнүн-и Алдын Валерьевна Севекпиттерге-8-220695" маркалыг автомашинаның-үүрүн байырлыг байдалга тывыскан. Ажил-ижинге шылгараан көдээ иш-ерге ТР-ниң Дээди Хуралының, ТР-Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем-ызының хүндүлел болгаш өөрүп чет-

шаанда чорудуп, тарылганы чогуур хуу-саазында доозарын магадылаар. Эрткен чылын бир гектардан 6,1 центнерни алган болза, бо чылын минералдыг чемишчи-дилгени ажидап, агротехниктиг хуусаа-ларны сагаанындан, бир гектардан 15-18 центнер дүжүттү ажаап алган бис. "Заря" агрохолдинг бир гектардан 28-32 центнер дүжүттү алган. Ол дыка эки көргүзүг.

Республика эрткен чылга деңнээрге, 45 хуу хөй азы 9,2 муң тонна тараа куль-тураларын ажаап алган. 2017 чылда 4,1 муң тонна тарааны ажаап алган болза, бо чылын оон 37 хуу хөй. 3,9 муң га шөлден 5,6 муң тонна кызыл-тасты ажаап алган. 2 муң хире тонна сула дүжүдүн чыгган. Арбайның дүжүдү эрткен чыл-дындан 3,5 катап хөй азы 1,6 муң тонна болган. Тывада 234280 тонна сиген-ширбиилди белеткеп, чыл планын 4 хуу ажыр күүсеткен. Оон аңгыда 29 тонна сигенни курлавыр фондуда белеткээ - деп, көдээ ажил-агый сай-йыды Эртине Данзы-Белек чугаалаан.

ОГОРОД АЖЫЛ-АГЫЙ

Республикада ниити өрегелерниң 72 хуузу, азы 45 муң хирези огород ажил-агыйын тудуп турар. ТР-ниң Баштыңының даалгазы-биле, тускай угланышкыныг ведомстволарның ажил-дап кылган комплекстиг хемчеглериниң ачызын-да немей 2300 өг-бүлени хаара туткан. Комплекстиг хемчеглерниң кол сорулга-зы - көдээ чурттакчылар-ны боттуң барааннарын бүдүреринче хаара тутпу-шаан, амыдырал деңнелин-экижидери.

Огород ажилын хөг-

жууннар (бир гектардан 140 центнер кар-тофель) мурнакчылар одуруунда. Ногаа дүжүдү эрткен чылга деңнээрге, 35 хуу хөй азы 4,4 муң тонна болган.

ХӨНДЕЛЕҢНИҢ АНЫЯК МАЛЧЫНЫ

ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының Өөрүп четтиришкин бижиинге Барыын-Хем-чик кожунунуң аныяк малчыны Виктор За-гвоздкин төлептиг бол-ган. "Таңды кожун-да тараа-быдааның чаагайын, машина-техниканың күчүлүүн кайгап ханмадым. Бал-газын сумузунга бир дугаар келгеним бо. Анай кара чажымдан-на Алаш хемге өскөн мен. Хөндөлең сумузунуң школазының дузалал ажил-агыйының мал-маганын кадарбышаан, Арга-Даа деп черде кыштаамны тудуп ал-дым. Ында 300 шээр, 40 бода, 10 чылгы мал бар. Малчыннарның үзе шиитпирлээри на-рын айтырыларының бирээзи - бөрүлерни узуткаары. ТР-ниң Көдээ ажил-агый бол-гаш аш-чем яамызы бөрүлер узуткаар тус-кай бригаданы чору-дуптар. Мал арттырбас араатан өдөкке кээрге, сывыртап турар бис. Көдээ ишчилерниң хүнүнде мени демдег-лээни дээш, өөрүп тур

Наталья Прибытковуң ары чигири амданныг-ла!

Хөндөлеңниң аныяк малчыны - Виктор Загвоздкин.

Чоокта чаа Кызылдың эмчи колледжинин хуралдаар залына ТР-ниң Аныяктар болгаш спорт херектеринин яамызы чаңгыс хүн үш аңгы хемчегни организаптап эрттирген.

Россияда 10 чыл дургузунда хейниити амыдыралына ачы-дузанын чедирип чоруур идепкейлиги эки турачыларның саны 10 миллион ажа берген. Бүгү делегейде 1 миллиард волонтер бар деп Каттышкан нациялар организациязы дыңнаткан. Делегейиниң волонтерлар ассоциациязының октябрь 17-де Германияда Аугсбург хоорайга эрттирген конференциязына чеден ажыг чурттардан бир муң ажыг эки турачылар киришкен. Бойдус камгалалына, чоннар аразында чөрүлдээрлерни чөптүү-биле шиитпирлээринге, өөредилге эртем-билиг чедип алырына болгаш ниитилелге ажыктыг өске-даа айтырыгларны шиитпирлээринге эки турачыларның ачы-дузасы чугула деп аңаа чугаалашкан. Россияның эки турачылар шимчээшкениниң ажылын, амыдыралда боттандырып турар программаларын даштыкы чурттарның делегациялары аажок сонугураан.

“РОССИЯНЫҢ ЭКИ ТУРАЧЫЗЫ”

Сес харлыг школадан эгелээш улуг назылыг өгбелер-даа, чаңгыс кижилер болгаш албан организациялар-даа кирип болур Бүгү-россия чергелиг мөөрей бо чылын 12 номинацияга эртерин чыл эгезинде чарлаан. Ону сес чыл улай эрттирип турар. Мөөрей эки турачылар шимчээшкениниң тергидекчилерин деткип, оларның төлөвилелдерин сайырадыр сорулгалыг. Эрткен чылгы тиилекчилерни шаңнаар ызуалга Президент Владимир Путин киришкен, чылдың-на декабрь 6-да – Волонтер хүнүн эрттирерин, 2018 чылды – Эки турачылар (волонтер) чылы кылдыр чарлаан.

“Россияның эки турачызы” мөөрейни ТР-ниң Аныяктар болгаш спорт херектеринин яамызы бо чылдың дургузунда башкарып эрттирген. Республиканың эки турачылары 146 төлөвилелди кириген. Оларның чамдызын амыдыралга кылып боттандырып эгелей берген. Ниитилелге эң-не ажыктыг болгаш ылап-ла төлөптүг 86 ажылды шилээш, мөөрейниң федералдыг чадазының комиссиязынче чоруткан.

Мөөрейниң регионалдыг чадазының тиилекчилери – Байыр Самдарак «Ойнаар шөлчүгешти эде кылыры» төлөвилел, Сай-Даш Монгуш «Кыдыраашта – Тываның маадырлары», Руслана Донгурак «Камгалакчы мен», Татьяна Костыгова (Кызылдың №14 школазының өөреникчизи) «Ногаан холдар», Кристина Ноокай (Самагалдайның №2 школазының өөреникчизи) «Бичии уругларга спортчу шөлчүгеш», Сабина Насыбуллина «Социал мобилдиг парикмахерская», Наталья Бондаренко «Фемида эрге-хоойлу клуву», Чинчи Ондар «Ачы-буяндан кылып чор», Мария Увангур «Делегейни уран чүүл дамчыштыр», Ай-Хээ Лажааптың (Самагалдайның №2 школазының өөреникчизи) «Чылыг сеткилиңни үлеш», Каң-Маадыр Монгуштуң «Сеткил-чүрээндан камгалавышаан» деп төлөвилелдерге болгаш аныяктарның «Тываның буянныг чүрөктери», «Волонтер медиктер» хейниити организацияларынга шаңналдарны байырлыг ызу-биле тыпсып, флешкаларны болгаш портативтиг зарядкаларны белекке берген.

“Ажылдавышаан дузалаайн” номинацияның тиилекчизи А.С. Пушкин атыг национал библиотекада номчулга залының эргелекчизи Чинчи Ондар: “Ачы-буяндан кылып чор” деп социал төлөвилелди беш чыл бурунгаар тургускаш, ажылдап эгелээш мен. Ол хире чылдар иштинде узап чоруй баар деп бодаваан мен. Социал школада кээп турар улустуң хей кезии сонугураалдыг, күзөлдиг болгаш кылган ажылын ара кагбайн, эчизинге чедирер чүткүлдүг бол-

2018 – Волонтерлар чылы

ЭКИ КЫЛГАН АЖЫЛ – ЭЛЕП ЧИТПЕС АЛДАР

ганы-биле, ажылывыс ам-даа уламчылап турар. Англи дылды халас өөредир, бодунуң шыдаар шаа-биле ачы-дуза чедирер, сагыш-сеткил, мөзү-шынар дугайында ужуражылгалар деп үш угланышкын-биле ажылдап турар бис. Англи дылды төлөвир чокка дуза чедирип өөредир башкыларны чугаалажып тургаш, дугуржуп алыр-дыр бис. Бо чылдар иштинде 18 башкы ажылдаан. Тываның күрүне университетинин студентилери күзөлдиг-биле кээп өөредип турар. Нигерия чурттуг Эммануэль Оканджи, Аңгы Оюн – Мексикага, Руслан Ооржак – Хакасияга университет доозуп алгаш, аңгы ажылдап турар черлери бар-даа болза, англи дылды халас өөредип дузалажып турарлар. Эгезинде школачы уругларга дээш чарлаарывыска, улус шоолуг келбээн. Оон улуг улуска өөредир деп чарлаан бис. Дыка идепкейлиг болду. 300 ажыг кижилер кээп турган. Самбыра кылдыр баштай ДВП ажылдап турган бис, оон боттарывыс акша чыып тургаш, чаа үениң самбыразын садып алдывыс. Улуг улустуң сорулгалары аңгы-аңгы болур. Чамдызы школачы уругларының онаалга-кичээлинге дузалажыр дээш, өскелери даштыкы чурттарже туристээр дээш, англи дылды өөренип турар. Социал школаның ажылына немей “Малчыннар барып чедер, көжүп чоруур библиотека” чаа төлөвилелди кылган бис. Ачы-буянныг дузаны кижилер бүрүзү шаа-биле чедирип чоруур болгай. Шаңнал мактал-даа манавайн, анаа дузалап чоруур. Ынчалза-даа хей кижиге ажыктыг болзун дээш дузалап эгелээринге, акша-төгерикке үзүп эгелээр. Ол демей-ле херек болур. Ынчангаш грантылыг мөөрейлерге кирип. Ажыктыг бир-ле чүвени ак сеткилинден кылып чоруур, сагыш човангыр, дузааргак эки турачылар волонтерларның интернет сайтызынга ыяап-ла демдегледип бүрүткөдип алыр. Бүгү чурттуң шырак-шырак төлөвилелдеринин аразындан шүглүп үнери берге-ле боор. Ынчалза-даа бүдүү идегеп манаар бис. Ачы-буян чедирер социал школаны кожуун библиотекказына организаптап болур деп санаар мен.

“Россияның эки турачызы” мөөрейниң регионалдыг чадазының тиилекчилеринин дугайында видеороликтерни яамы амгы үеде бижидип тырттырып турар.

БИЛИГ-БИЛЕ ЧЕПСЕГЛЭЭН

Күрүнениң аныяктар политиказының угланышкыннарына, негелделеринге, онзагайларына хамаарышкан өөредилгиг семинарны яамының специалистери Валерия Кан, Оксана Ооржак, Азияна Увангур эрттирген.

“Өөредилгиг семинарларны эрттирери – күрүнениң аныяктар политиказының кол угланышкыннарының бирээзи. Бо адырда ажылдап турар специалистерни үргүлчү солуп, чаартып-ла турар-дыр. Ооң орнунга оларны өөредири чугула. Специалист кижилер боду үргүлчү өөренип, билин бедидип турарындан, ооң ажылының организациязы, чедишкени, корум-чуруму хамааржыр” – деп, Ольга Ооржак тайылбырлап турар.

Аныяк специалистер ажылды чүгле удуртуп баштаар талазы-биле эвес, а чон-биле канчаар ажылдаарына хамаарышкан билиглерни ылавылап айтырып алыр аргалыг болган. “Ажылдап чедип кээримге-ле, өрээлим эжинин даштында улуг улустар оочурапкан турар апарды. Чугаалажырымга, шупту социал айтырыг-

ларлыг боор. Канчаар болзумза, экил? Социал килдиче чорудар мен бе азы ону бодум шиитпирлээр мен бе?” – деп, бир кижилер айтырыг салды. “Идепкейлиг ажылдаар кижиге черле чон шуужуп кээр боор чүве. Ол-бо килдичи харыылаар айтырыгы дээш, келген кижини тоомча чокка анаа-ла чорудуп болбас. Аргалыг болза, ооң-биле кады чогуур килдиче барып, айтырыгны шиитпирлежип, үдеп чедирип турар. Кичээнгеилги, сагыш човаачал, идепкейлиг болуру аныяктар-биле ажылдап турар күрүне ажылдакчызының бир эки шынары-дыр – деп, Валерия Кан тайылбырлаан.

Кожууннарда аныяктар политиказының талазы-биле ажылдаар специалистерни үргүлчү солуп-ла турары болгаш спорт, профилактика, аныяктар деп үш аңгы адырны чаңгыс кижилер харыылаар кылып каары – эки үре-түңнелдиг ажылдаарына шаптык-моондак болуп турар. Хей чылдар дургузунда солупайн турган специалистерниң (Тес-Хем, Чөөн-Хемчик) ажылы элээн шуудап, арга-дуржулгалыг апарган боор. Улуг-Хем кожуунда аныяктар-биле ажылдаар кижини тускайлап аңгылааны ажылдың шынарына кончуг ажыктыг деп демдеглээн.

ТР-ниң Аныяктар болгаш спорт херектеринин сайыдының оралакчызы Валерия Кан: “Херек кырында бо ажылдык солун. Бодум арга-дуржулгамдан чугаалаар болза, аныяктар-биле ажылдаарга, олар эрес-омак, тура-соруктуг, карааның оду кытыгып чоруур улус-ла болгай. Бичии деткип, сүмелеп, уг-шиин айтып бээр, дыка дүрген билип алгаш, улаштыр боттары ажылдап чоруй баар. Аныяктарның эрттирген фестивальдарына, делгелгелерге болгаш өске-даа хемчеглерге барганымда, оларның талантылыгын, чогаадыкчызын, тывынгыр чоруун шуут сорук кирип магадаар-дыр мен. Бистиң талавыстан чүгле аныяктарга деткимче көргүзөр, ажылдың уг-шиин сүмелеп, айтып бээр. Аныяктарга ажылдаарына таарымчалыг байдалдарны, аныяктар төвүн, хей-ниити организациязын тургузуп алырына дузалап деткиптерге, олар боттары шуудап ажылдай бээр”.

Улуг-биче суурларда аныяктар бир-ле солун хемчеглер эрттирерде, акшаландырышкынга бергедей бээрин сагыш човап чугаалап турарлар. Күрүне программазын, муниципалдыг программаларны ажылдап кылып тургаш, Президент Владимир Путинниң, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун айыткалдарына, даалгаларына даянып, оларны сайгарып көрүп тургаш ажылдаар дээрзин ТР-ниң Чазааның Күрүне албанының департаментинин даргазының оралакчысы Кирилл Куулар аныяк специалистерге сүмелээш.

АЖЫК-ДУЗАЛЫГ БОЛГАН

ТР-де күрүнениң аныяктар политиказының талазы-биле эң-не тергидиг ажылдыг албан-хаакчыны шилип илередир республика чергелиг бирги мөөрей болуп эрткен. Сайыт Адам Текеев мөөрейниң киржикчилеринге байыр чедиргеш: “Аныяктар дээрге улуг күш-түр. Ээн куруг турган черлерге чонга ажыктыг, херектиг бир-ле чүүлду тудуп кылып алыр деп саналдарны аныяктар кирип турар. Күрүне мурнундан оларны деткири чугула” деп чөптүү-биле демдеглээн. Мөөрейге киржикчи бүрүзү бодун таныштырып, ажылының дуржулганы-биле үлөшкен. Жюри кежигүннери бирги

черге Кызыл хоорайдан Сылдыс Сүүр-оолдун ажылы төлөптүг деп санаан. Ийиги, үшкү черлерни Эвур кожуунда Ай-кыс Донгак биле Каа-Хем кожуунда Юлиана Монгуш алган. Тиилекчи Сылдыс Сүүр-оол мөөрейниң федералдыг чадазына Тываны төлээлеп кирип.

Сылдыс Сүүр-оол: “Эш-өөрүм биле сүмележип, мөөрейге каш хонун белеткендим. Кожууннарда, сумуларда аныяктарның канчаар ажылдап турарын, кандыг бергелерге дужуп турарын дыңнап, мооң мурнунда билбейн турар чүүлдеримни билип алдым. Дараазында канчаар ажылдаарын сайгарып бодап шиитпир үндүреринге мөөрей дүң ажыктыг болду. Мөөрейге белеткеним даа, кирип-даа тургаш, эвээш эл билигни шигээдип алдым. Аныяктар биле ажылдың кол утказы күрүнениң талазындан деткимчени көргүзери боганда, бис айтырыгыг келген кижини айтырыгына харыылап, санал идея келген болза, ону канчаар болбаазы дырын килдизивиске сайгарып чүткөлажып турар бис. Аныяктар кезээ идеяларны бодап алган чоруур, чаа-чөтөлөвилелдерни ынчаар тып турар турар. Кожуун, сумуларда ажылдап турар коллегаларывыс арга-сүмө айтырып-ла долгаар, сонугурап-даа чедип кээр. Арга-дуржулгавысты үлөжип, дузалап турар бис. Бистиң ажылывыска улус улустар сүмезин кадыксаар, мынча кылыптаалыңарам дээш, дузалап чедип кээр. Комсомолдун 100 чыл оюн «Үениң капсулазы» деп акцияны Кыш партизаннар тураскаалының чаанына хоочун комсомолчулар-биле каа эрттирдис. Бо үениң аныяктары ажыл-херээн, келир үениң салгалына чагыгларын саазына бижээш, каарывыска, 2068 чылдың аныяктар уштуп номчуур. Республикада 70 аччун муң, хоорайда 43 муң аныяктар бар. Ынчалгаш хоорайга аныяктар талазы-биле аңгы тускай политика турар болза, Чүге дизе хоорайда колдуунда өөрө келген аныяктар хей. Суур болгаш чурттуг аныяктарның үзел-хөрү дыл-домаа, боттарын алдынары-биле ылгалдыг болур. Бирги курска өөрө чедип келген студентилерге ужуражып оларны эрттирип, корум-чурум дугайына хоорай дугайында чугаалажып турар. Чуртталгада частырыг кылып, бодун оруун дугалайын, оваарымчалыг чорутурун сүмелээр-дир мен. Шупту аныяктар аас-кежиктиг, чедишкыннерлиг болуру күзөдиг”.

Ай-кыс Донгак: “Кожа-хелбээш мен чоннуң аныяктары-биле кады мөөрейлерни, спортчу маргылдааларны эрттирип, хей-ниитиге ажыктыг ажыл-херэтерге, ылаңгыя идепкей чок кижилерге хаара тудуп организаптап турар бис. Мөөрей солун болгаш ажыктыг-дыр”.

Юлиана Монгуш: “Кожуунуң волонтерларның ажылын көргүзөр дээш улуг сонугураал-биле келдим. Мөөрей киришкен, үшкү черни алыры дээр бистиң ажылывыстың түңнелиниң кесте келгени-дир”.

Ак-Довурак хоорайдан Азияна Лопсан: “Бурунгаар чүткүлдүг болурунга бис ажыл кижини дыка өөредир. Мөөрей солун болду. Билбес чүүлүн өөренип билип алыр. Ажылымның кайда аскап, кайда эки чоруп олурарын көрүп билип алыр. Мындыг мөөрейлер чылдың-на болуп турар болза эки”. Азияна Лопсан деткимче шаңналды алган. Аныяктар мөөрейниң үргүлчү кирип чоруур идепкейлиг кижилеринин бирээзи. «Тываның комсомолу 2030» шуулганга спорт шөлүкчү төлөвилели-биле грантыны ойнап, деткимчени алганы дээш өөрүп чоруур.

Чоннуң амыдырал-чуртталгазын күрүне мурнундан кончуг эки таарымчалыг байдалдарны тып, тургузуп, деткимче чоруур болганда, кижилер бүрүзү сеткилинден ону шын үнелеп чорууру чугула.

Рада ДЕМЧИК

“Шын” солунунун кор

Ноябрь 1 – Суд приставының хүнү

ЮСТИЦИЯНЫҢ КҮРҮНӨ ЧӨВҮЛЕКЧИЗИ

Шолбана Семис-ооловна Делик юстиция системазының дыйынга 1995 чылдың февральда кылдап эгелзэн. Ол суд приставының килдис начальниги – улуг суд приставына чедир орукту эрткен. Ыштаныр хүннерде-даа күүселде эрээ тудуп алган олурар-дыр – деп, бо чүүлүмнүн маадыры түмзүрбүшаан чугаалаар. Шолбана Семис-ооловнаның ажилын профессионал байырлалының дүүзүндө албан-биле чедип, ооң амыштыг ажил-ижин сонуурга алган.

БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАР

Ооң мурнунда суд приставының адалчылары район судтарына хаа-жып турганын Шолбана О-Делик олурар: “1995 чылда ажил дилеп, ол кожууннун район судунга чедим. Ол үеде судтун даргазынга ар Ондаровна Оюн-Бартан ажилдап эл. Аажок бөдүүн, биче сеткилдиг. Мени амгы ажилымче углап баш-кижим база ол. Баштайгы чылдарда ар Ондаровна меңээ арга-сүмезин ол, деткип турду. Ийи ай эрткенде аамал олутче шилчиткен, улаштыр күүседикчилериниң талазы-биле бистиң даргазының оралакчызы дым.

Кажан районнар судтарындан бистиң апап эгелзэн үеде Кызыл кожууннун приставтарының килдизинге куш ариказының оран-савазына бир тиди хөлөзилеп бээрге, аңаа ажил-егеледивис. Каш чылдар эрткенде кем суурнун Есенин кудумчузунда агаар бажыңның 1-ги квартиразын ол берип, оран-саваны аңгылаан. Такчы чоннун, албан черлериниң ширези, алимент, чээлилер, торгоал-үндүрүлгөр, коммунал ачы-дуза, эт-ти дээш төлевирлерниң күүселде ктери-биле дыштаныр хүн чокка идап турган бис”.

БЕДИК БУЗУРЕЛ

Баштайгы чылдарда килдистиң аңгы скан архиви-даа чок. Бичии өрээлге лажтарны кылгаш, күүселдезин үрген херектерин аңаа шыгжап, ге-биле дуглап каар ол-ла. Мен елдезин төндүргөн херектерниң ай, аайы-биле аңгылап көктөш, даш-а Ш.С. О-Делик деп бижээш, шыгжап турдум. Кызылдың суд килдизиниң

даргазы Дмитрий Шожал архивте херектерниң хөй кезинде мээң ат-сывымны бижип каанын эскерген болган. Херектерниң хөй болуп турган чылдагааны – Каа-Хем суурнун төп девискээрин харылап турганымда. Ында школа, эмчи дээш оон-даа өске албан черлери бар. Ынчан элзэн хөй башкылар шалыңын, методиктиг литература дээш немелде төлевирни суд дамчыштыр негепап турган. Ынчангаш хөй күүселде документи-лери мээң участогумга кээр.

Бир катап ажилдааш кээримге, кады ажилдап турганым суд күүседикчи Владимир Тонгул Кызылдың суд килдизиниң даргазы Дмитрий Дүктүг-оолович кээп ужурашсын деп дамчытканын дыңнатты. Хоорайга чедө бээримге, ол мени күүселде килдизиниң начальниги Сергей Дроботтун өрзелинче чалаан. Ол дарганың чугаазындан билип турарымга, Дмитрий Дүктүг-оолович мени суд күүсекчи эвес, а бодунун оралакчызы эрге-дужаалга ажилдаар кылдыр алып деп турар болган. Кезек ыттавайын, боданып турарымга: “Шыдаар силер, нарын айтырыглар тургустунуп келзе, дузалажыр бис” – деп, олар мени деткээ.

СУДТУҢ ШИИТПИРИ-БИЛЕ

Тозан чылдарда Кызыл кожуунга куш фабриказы, хаван комплекзи, эт комбинаты, совхозтар дыка эки ажилдап турган. Кажан бо бүгү буурап дүжүп эгелзэнде, суд шийтпирин ёзугаар “Рассвет” совхозка хамааржып турган 10 ажыг бажыңдан чурттакчыларны үндүрери-биле ажилдап турдувус.

Эт-хөреңгиге, шимчевес өңүге хамаарышкан күүселде херектери нарын байдалга күүсеттинер, чүге дизе өг-бүлени чурттап турган бажыңдан үндүрери ындыг амыр эвес. Элзэн маргыштыг

херектерге немелде “күштү” (полиция, дүрген дуза чедирер станцияның ажилдакчылары) кыйгыртыр апаар. Сагыш-сеткилимге артып калган бир чижек: “Бажыңның эр ээзи “Рассвет” совхозка ажилдап турган үезинде чок болган. Өгнүн херээжен ээзи назы четпээн уруглары-биле бажыңга чурттаанындан бээр 10 чыл ажа берген. Чаш ажы-төлдүг иени кудумчузе үндүрүп, эт-севин совхозтун аңгылап берген өрзелинче дажыглады-вис. Ол ава бистиң соовустан ыглап-сыктап, карганып, довураан-даа чажып турду. Мээң хөрек-чүрээм саргып, бодум ие болгаш оларны кээргеп шаг болдум. Ам канчаар, бистиң ажилымыс ындыг – судтун шийтпирин албан күүседир ужурлуг.

БИЧИИ ДУЗАЛАКЧЫ

Ол үеде бир суд приставының холунга 300-500 хире хөрек кээр. Каа-Хем суурнун төп девискээрин харылап турган болганымда, меңээ кээр херектерниң саны 900 ажыг. Саазын-биле ажил дыка хөй. Амгы үеде дег компьютер, принтер бар эвес. Күүселде херектерин демир-үжүк-биле долдуруп турда, кижиле шуут

четтикпес. Ынчан улуг уруум Диана ортумак класстың өөреникчизи. Уруум бижик кагар машинага хөрек документи-лери парлап, дузалажып турган. Бо хүнде ажилдаарына эптиг программаны кылганы магалыг-дыр. Материал-техниктиг хандырылга база экижээ. Бо чылын төндүргөн күүселде херектерин санаваска, бир пристав 1800-2000 хөректи күүседип турар. Суд приставы чүгле юрист эвес, а экономист, психолог, истекчи-даа апаар.

МӨҢГҮН-ТАЙГА КЫЗЫ

Шолбана Семис-ооловна Мөңгүн-Тайга кожууннун Мугур-Аксы сумузунга хөй ажы-төлдүг (5 оол, 5 кыс) малчын өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Бай-Тайганың Тээли ортумак школазынга 9-10 классты өөренип дооскан. Баштайгы дээди эртеми – зоотехник. Улаштыр Новосибирскиге Сибирьниң күрүне албанының академиязынга юрист мергежилди чедип алган. Өөнүн ээзи Россияның көдээ ажил-агыының хайгаарал албанының Тывада эргелелинде ажилдап турар. О-Деликтерниң өг-бүлөзи үш уруглуг, 4 уйнуктуг. Шолбана Семис-ооловна шөлээзинде өг-бүлөзи, дөргүл-төрөли-биле республиканың эм шынарлыг аржаан, хөлдөринге дыштаныр чаңчылдыг. Өг-бүлениң ынак чеми – манчы, бууза.

Юстицияның 3-кү класзының күрүне чөвүлекчизи Шолбана О-Деликниң хөй чылдарда ак сеткилдиг, үре-түннелдиг ажил-херээн күрүне бедии-биле үнелзэн. Күүседикчи суд приставының хөрээн орден-медальдар каастап чоруур.

Шолбана Семис-ооловна “Шын” солунну таварыштыр кады ажилдап чораан болгаш амгы коллегаларына профессионал байырлалы-биле изиг байырын чедирди.

Бис база байыр чедиришкinnerинге катчып, РФ-тиң Суд приставтарының Тывада эргелелиниң ажилдакчыларына ажил-ижинге чедишкinnerни күзедивис.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнун тырттырган чуруу.

Тыва Республикада ИХЯ-ның парлалга албанының медээлери

ДЫШТАНЫР ХОНУКТАРДА

Эрткен дыштаныр хонуктарда республиканың девискээринге үш орук озал-ондаа болган: ийи кижиле чөчээ, ийи кижиле янзы-бүрү кем-ээшкinnerлиг эмнелгеже кирген. Октябрь 27-де 10 шак үезинде чадаг келжип чыткан назы четпээн оолду ина үстүргөн деп медээ кирген. Орук т-ондаа болган черге Күрүнениң инспекция ажилдакчылары болгаш өн дуза чедирер эмчилер ол-ла до-к келген. Тодараттынганы болза, 45-ыг херээжен кижиле «Митсубиси Пад-Спорт» автомашиналыг Кызылда очая кудумчузунда 164 дугаарлыг ыңның дужунга халдып бар чорааш, тофор чок чадаг кижиле эртер орукту ол чыткан 8 харлыг оолду үстүргөн. Машинага үстүрткеш, янзы-бүрү кем-шкinner алган назы четпээн оолду республика эмнелгезиниң нейрохирургия ырынга эккеп чыттырган. Ол-ла хүн 21 шак үезинде Россияның ы-ның «Барыш-Хемчик» муниципалитет аразының килдизиниң № 1 поли-салбырының (Тээли суур) дежурный энге ийи машина үскүлөшкен деп надыг кирген.

Истелге бөлүүнүн тодаратканы болза, Тээли – Бай-Тал оруунга «УАЗ 31514» маркалыг машинаны башкарып чораан 61 харлыг чолаачы удур кел чыткан «ГАЗ 53Б» маркалыг машинаның мур-нунче халды бергеш, орук озал-ондаан тургускан.

Аварияның түңнелинде «УАЗ 31514» автомашинаның чолаачызы аар кем-дээшкinner алгаш, ол-ла черинге чок болган. Ол ышкаш «ГАЗ 53Б» машинага чораан 39 харлыг пассажирни Бай-Тайга кожууннун эмнелгезиниң хирургия сал-бырынга эккелген.

Оон ыңай Кызыл хоорайга болган база бир орук озал-ондааның түңнелинде бир кижиле мөчээ.

Шагдааларның тодаратканы болза, «ВАЗ 21103» автомашинаның 39 харлыг чолаачызы Колхозная кудумчузунга чөөн чүк уунче халдып бар чорааш, машиналар халдыр орукка чыткан кижини бастырган.

Оон түңнелинде республиканың эмнелгезинге аар-берге кемдээшкinner алган 45-50 хар үези эр кижини эккелгеш, аңаа эмчи дузазын чедирип турда, ол шыдашпайн мөчээ.

Бо хүнде полиция ажилдакчылары ук хамаатының ат-сывын тодарадып турар.

Үстүнде айтыттыг барымдааларга хамаарыштыр Тыва Республикада ИХЯ-ның истекчилери хыналда ажилдарны чорудуп турар. Оларның түңнелдери-биле кеземче-чорудулга шийтпирлерни хүлээп алыр.

НЕДЕЛЯНЫҢ КӨРГҮЗҮГЛЕРИ

Октябрь 15-тен 21-ге чедир бир неделя дургузунда ОШАЧКИ эргелелиниң ажилдакчылары эзирек тургаш машина башкарып мунган 85 чолаачыны туткан, оларның 44-ү Кызыл хоорайның девискээринге, а артканнары республиканың аңгы-аңгы кожууннарына туттурган. Эзирек чолаачыларның аразында чаңгыс херээжен кижиле бар.

Ол ышкаш полиция ажилдакчылары чолаачы шынзылгазы чок машина башкарган 78 чолаачыны база туткан. РФ-тиң Административтиг эрге-хоойлу хажыдышкinnerнарының дугайында дүрүмнүн (КрАП) 12.7 чүүлүнүн 1, 2 кезектеринге дүүштүр оларга 5 мундан 30 мун рубль чедир торгоал азы 15 хонук чедир административтиг хоругдал көрдүнгөн. Үстүнде айтыттыг кеземче хары-

салгазы машинаны эзирек башкарган чолаачыларга база хамааржыр.

Эрткен неделя дургузунда республикага 53 орук озал-ондаа бүртүктеттинген: машиналар үскүлөшкен таварылгалар – 23, кижиле үстүргөн – 10, орук кыдыына турган машиналарны үстүргөн – 8, 6 машина чая аңдарылган, 4 машина орук ийинче чайылган. Бир кижиле мөчээ, чедик кижиле кемдээ.

Орук озал-ондаа болган черден дескен 11 чолаачыны илередип тывар хемчеглерни чорудуп турар. Ук чолаачыларга хамаарыштыр административтиг эрге-хоойлу хажыдышкinnerнарының дугайында протоколдарны долдургаш, материалдарны сайгарып көөрү-биле, судче чоруткан.

Орук шимчээшкinnerниң дүрүмнерин хажыдып, орук озал-ондаа болган черден дескени дээш РФ-тиң Административтиг эрге-хоойлу хажыдышкinnerнарының дугайында дүрүмнүн 12.27 чүүлүнүн 2 кезээнге дүүштүр чолаачыларның машина башкарып мунар эргезин 12-ден 18 айга чедир казыры азы административтиг хоругдал көрдүнгөн дээрзин күрүнениң автоинспекция ажилдакчылары чолаачыларга сагындырып тур.

Бистиң хүндүлүг акывыс Дугар-Сюрюн Очур-оолович октябрь 28-те мугур 70 харлаанын демдегеп эрттирген. Төрүттүнген хүнү эрте-даа берген болза, дараазында шүлүүмнү бараалгаттым.

АКЫМ СЕҢЭЭ

Чечен-мерген эвес-даа бол,
Сеткилимден үнгөн сөстөр-дир.
70 хемни кепип келдиң,
70 арттың кырында бо үнүп келдиң
70 харны демдегепишаан,
Эжиң-өөрүң, төрөлдөң
чыгып келди,
Эргим, чылыг сөстөрүң
дыңнап ора,
Эрткен үң сактып ора,
Эвээш эвес ажил-ижиң түңнөп ора,

Төрүттүнген хүнүң-биле!

Энерелдиг чонуң-биле эгин кожа
Эмнеп-даа, суйбап-даа, айдыап-даа,
Эки чүүлү, буян-чолду

кылып чор сен.

Аныяк-чалыы үңдө сен,
Ырак хоорай Фрунзеге
Алыс бодуң шөөр болгаш,
Чурукчуңуң мергөжилин
доозуп алгаш,
Чуруттунуп, бижиттинип,
каастакчылап,
Чеже чылдар ажилдавадың дээр.

Амыдырал дески эвес,
үндүрүк-кириик,
Ажыг-шүжүг, аарыг-аржык
сени ойбаан.
Амыдыралга тура-сорууң
күштүг болгаш,
Анаа орбас, арат чонга дузаң кадып,

Ажил-ижиң уламчылап
чурттап чор сен
Ам-даа бистиң аравыска

хөй-ле чылда
Айтыкчывыс, сүмөлөкчүвис болуп,
Аас-кежик, кадыкшыл, чедишкын
Ала-чайгаар сени ойбайн кээп
турзун!

Хүннүң чылыг хөрөли дөг,
Хүлүмзүрүг арның орта ыравазың
Малга багы-даа чок,
Кижээ хинчээ-даа чок акым сеңээ
Хөй-адың бөдик,
Бодалдарың боттанып турзун!
Курай! Курай!

Чаа-Хөлде чурттап чоруп
дуңмазы Олчатма
Очур-ооловнада

Медицина камгаладылганың компаниязы кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел "РГС-Медицина" – "Капитал Медицина камгаладылганы" кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел (ООО "Капитал МС) деп чаа ат алган

Корреспондент: Арсен Дадар-оолович, кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел "РГС-Медицина" медицина камгаладылганың компаниязы 2018 чылдың ноябрь 2-ден эгелээш, кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел "Капитал медицина камгаладылганы" (ООО "Капитал МС) деп чаа атыг апар дээрзин билдир бис, ооң дугайында тайылбырлап берип көрүңерем.

Арсен Монгуш: "Шын" солунуң эргим, хүндүлүг номчукчулары! Бистиң Компаниявыстың "КАПИТАЛ МЕДИЦИНА КАМГАЛАДЫЛГАЗЫ" деп чаа адын силерге таныштырып чугаалаарыңа өөрүп тур мен.

Тыва Республиканың девискээринге Ыаап-ла медицина камгаладылганың (ОМС) системазын күүседип ажилдап турган кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел "РГС-Медицина" медицина камгаладылганың организациязын 2018 чылдың ноябрьда "Капитал Медицина Камгаладылганы" кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел кылдыр эде адаан.

Ук ат-биле Россияның Ыаап-ла медицина камгаладылганың системазында улуг компанияларның бирээзин улаштыр ээлеп турар бис. Ол бистиң 25 чыл ажилдап турар төөгүвүстүң чугула чадазы-дыр. Бистер ада-чуртувустуң ОМС системазынга даянып ажилдап эгелзэн бис, Федералдыг сес улуг болгаш регионалдыг компанияларның курлавырларын катыштырып, компанияны тургускан бис, ол Россияның хамаатыларын медицина камгаладылганың ОМС системазы-биле хандырып, чүс чылдың бир улдунда, азы чээрби беш чыл иштинде, тускай арга-дуржулганы чыып алган.

Бистиң бо оруувустуң кол шаңналы болгаш кол чедишкени дээрге ада-чуртувустуң сая-сая кижилериниң бүзүрели-дир, ону бистиң ажилдакчыларывыс билдиргилер аргазы болгаш шынчы күш-ажылы-биле чаалап алган. Чурттуң 42 регионунда 22 сая ажыг кижилерни камгаладылга өзугаар камгалап хандырып тур бис. Россияның медицина камгаладылганың компанияларының аразындан чугула кол көргүзүлгө тала-

зы-биле бистер төлөптүг бооп, тергидеп көстүп үнүп келген болгаш, улаштыр сайзырап хөгжүүрүңе белен бис.

Чаа атта бистиң кол сорулгавыс илереттинип турар, бистиң компаниявыстың чугула кылыр ажылы – чүнү-даа мурнай ниитилелдин кадыкшылын чугулап үнелзери, камгаладылган кижилерни бүгү чурттуң девискээринге халас бедик шынарлыг медицина дузазы-биле хандырамы. Ол бистиң ниитилелдин, күрүнениң, Россияның хамаатыларының мурнунга хүлээлгөвис-тир.

Корреспондент: Сөөлү үеде чуртакчы чон аразында кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилел "РГС-Медицина" дүжүп калган, ажылын соксаткан, камгаладылгалыг хамаатылар ол девискээрге ажилдап турар өске камгаладылга компаниязын шилип алгаш, ОМС полизин дораан солудар деп медээ тарап турар.

Арсен Монгуш: Ол шуут меге медээ-дир. Компания Тыва Республиканың девискээринде "КАПИТАЛ МЕДИЦИНА КАМГАЛАДЫЛГАЗЫ" деп чаа ат-биле ОМС системазында ажилдап турар деп чугаалаан болгай мен.

Компанияның адын өскерттип солааны дээрге компания бодунуң ажылын соксаткан дээни эвес болгай.

Россия Федерациязының Хамааты кодекизиниң нормаларыңа дүүштүр көөр болза, юридиктиг кижиниң фирманың ат-сывын өскерткени дээрге ону эде тургузар ажылга хамаарышпас болгаш, ооң эргелерин болгаш хүлээлгелерин өскертпес, эрге-хоойлу өзугаар күштүг бооп ажилдап чоруур дугуржулга хамаарылгаларны база өскертпез болур.

Чижээ, силер фамилияңарны өскерттип солуп алыр болзуңарза, силер кижиз эвес апар эвес силер. Фамилияңарны өскерттип солуп алырңарга, силерниң хүлээлгелериңер-даа, эргелериңер-даа силерге хевээр артып каар болгай. Юридиктиг кижиниң адын өскерттип солупканы база ооң-биле демей байдал-дыр.

Корреспондент: Ооң мурнунда "РГС-Медицина" кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден ОМС полизин алган хамаатылар ону солуvas

ужурлуг бе? ОМС полизи РФ-тиң бүгү девискээринге база улаштыр күштүг болур бе?

Арсен Монгуш: База катап демдегеп чугаалаан, компанияның чүгө адын өскерттип солупканы дээш, ОМС полизин солууру чугула эвес.

"РГС-Медицина" кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелдин тыпсып бергени Ыаап-ла медицина камгаладылганың полистери Россия Федерациязының бүгү девискээринде күштүг бооп хевээр арткан, оларны медицина камгаладылганың организациязының чаа фирма ады кирген полистер-биле солууру албан эвес бооп турар. "РГС-Медицина" кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелиниң медицина камгаладылганы тыпсып берген ОМС полистерин солудары чугула" деп негээри дээрге камгаладылган кижиниң эргезин хажыдып үрээни болур. Ол дээрге ОМС системазының кара чаңгыс камгалакчызы – Федералдыг Ыаап-ла медицина камгаладылга фондузунуң чүгө бодунуң өмүнээзинден тускай төлээлп күүседир эрге тывыскан камгаладылга компанияларыңа болгаш ОМС девискээр фондуларыңа албан-өзү-биле негелдери-дир. РФ-тиң Күрүне демдектериниң адресинче чүгө Федералдыг ОМС фондузу полистерин чагыдып бижири. Саазын болгаш электроннуг полистериниң адын кылып турар болгаш, төлээзи бооп, Россия Федерациязының Ыаап-ла медицина камгаладылганың боттандырып күүседиринге хамаарышкан тайылбырларны бээр эргелиг. Бо айтырыгга хамаарыштыр компанияның удуртулганы Федералдыг ОМС фондузубиле боду чугаалажып турган болгаш, Федералдыг фондунуң даргазы Н.Н. Стадченконуң адын салган харыызын алган.

Корреспондент: Хамааты кижиз "РГС-Медицина" кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелиниң ОМС полизин эмчи организациязынга көргүзүргө, олар эмчи дузазы чедиреринден ойталавас болур дээни ол бе?

Арсен Монгуш: Полизи күштүг турда, дуза чедиреринден ойталаар эргези

чок. Эмчи дузазын чедиреринден ойталаары дээрге камгаладылган хамаатының эргезин шыңгы үрөп хажыдып турары-дыр. Ындыг чүүл болза, медицина камгаладылганың компаниязының "изиг шугум" телефонунче 8-800-100-81-02 (хондур ажыдаар) азы төп филиалдың харылзажы телефонунче 8-800-700-10-78 саада пайн дораан долгааш чугаалаар.

Эмчи дузазын алыры-биле, ОМС системазында камгаладылган кижилерни хоойлу өзугаар эргелерин болгаш солунургалдарын камгалаар дээш, бистер дүн-хүн дивейн, ооң мурнунда ышкы ажилдап тур бис. Ынчалза-даа камгаладылган – "КАПИТАЛ МЕДИЦИНА КАМГАЛАДЫЛГАЗЫ" деп чаа ат-бил күүседип хандырамы бис.

Корреспондент: Бо чүүлге хамаарыштыр оон ыңай чүнү немеп болу силер?

Арсен Монгуш: ОМС талазы-биле Компанияның ажил-чорудулганын дугайында оон-даа тодаргай медээ хамаатылар www.karped.ru сайтында көрүп ап болур.

"КАПИТАЛ МЕДИЦИНА КАМГАЛАДЫЛГАЗЫ" өзугаар хүннүң-не медицин камгаладылганын шынарлыг хандырылганын чедирип көргүзүп чоруу бистиң шупту ажилдакчыларывыс. Компанияның өмүнээзинден өөрү четтиргенимни илередип тур мен, бистер бодунуң эң-не үнелиг чүүлүн, кижиз бүрүзүнүң амыдыралында кол КАПИТАЛЫ – кадыкшылын биске камгаладып бүзүрзэн бистиң клиентилеривиске четтирдивис!

"КАПИТАЛ МЕДИЦИНА КАМГАЛАДЫЛГАЗЫНЧЕ" кирип моорлаңар!

Төптүң харылзажы телефону

8-800-700-10-78.

"Изиг шугум" (хондур ажилдаар) телефону

8-800-100-81-02.

(Телевирлиг үндезинге парлаңар)

солунуң сайтызы: shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10358 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3396

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагбы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Ондар).
Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Д. Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАОУ РТ "Редакция
газеты "Шын" л/сч 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республика Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.
Херечилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаң
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарын
торларының бодалдары редакцияның турун-
дүүшпейн барып болур. Айтылган саналар
өске-даа фактылары, дыңнадылгалы дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11330.
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаң ама.
Номерни парлаггаже дузагааны:
график өзугаар — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефоны дээр